# ROSSIYA IMPERIYASINING FARG‘ONA VILOYATI TABIIY RESURSLARIDAN FOYDALANISH SIYOSATINING OQIBATLARI

**Axrorjon Xalimov**
Farg‘ona davlat universiteti Xalqaro aloqalar bo‘limi bosh mutaxassisi

**Annotatsiya:** Maqolada 1876–1917 yillarda Rossiya imperiyasining Farg‘ona viloyati tabiiy resurslaridan foydalanish siyosati natijasida yuzaga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik o‘zgarishlar tahlil qilingan. Yer-suv resurslarining paxtachilikka yo‘naltirilishi, bozor munosabatlarining kengayishi, dehqon xo‘jaliklarining kredit va savdo kapitaliga bog‘lanishi, suv uchun raqobat hamda oziq-ovqat ekinlari tarkibidagi o‘zgarishlar ko‘rib chiqilgan.

**Kalit so‘zlar:** tabiiy resurslar, paxtachilik, suv tanqisligi, ijtimoiy tabaqalanish, oziq-ovqat ta’minoti, ekologik oqibat, o‘rmon, yaylov.

1876 yilda Farg‘ona viloyati tashkil etilgandan so‘ng Rossiya imperiyasi ma’muriyati hududning yer, suv, o‘rmon, yaylov va mineral boyliklarini hisobga olish hamda xo‘jalik muomalasiga kiritishga kirishdi. Mazkur siyosat faqat tabiiy boyliklarni qazib olish yoki sug‘oriladigan maydonlarni kengaytirishdan iborat emas edi. U viloyat xo‘jaligining ixtisoslashuvi, aholining mehnat va daromad manbalari, oziq-ovqat ta’minoti, suvdan foydalanish huquqi hamda tabiiy muhit holatiga ta’sir ko‘rsatdi.

Farg‘ona viloyatida resurs siyosatining asosiy xususiyati yer va suvning paxtachilik ehtiyojlariga tobora ko‘proq yo‘naltirilishida namoyon bo‘ldi. Rossiya to‘qimachilik sanoatining xom ashyoga talabi paxta yetishtirishni yuqori daromadli sohaga aylantirdi. Ayni vaqtda neft va ko‘mir konlarining ishga tushirilishi, yangi transport yo‘llari va sanoat korxonalarining paydo bo‘lishi vodiy iqtisodiyotida agrar va sanoat jarayonlarining o‘zaro bog‘lanishiga olib keldi.

Resurslardan foydalanish natijalarini baholashda iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlari bilan cheklanish yetarli emas. Paxta maydonlarining ko‘payishi pul daromadi va savdoni kengaytirgan bo‘lsa, oziq-ovqat mahsulotlariga bozor orqali bog‘liqlikni kuchaytirdi. Yangi sanoat korxonalari ish o‘rinlari yaratgan bo‘lsa-da, foyda va boshqaruv imkoniyatlari aholi qatlamlari o‘rtasida teng taqsimlanmadi. Suv va yerdan jadal foydalanish esa tabiiy tizimlarga bosimni oshirdi.

Tadqiqotning maqsadi Rossiya imperiyasining Farg‘ona viloyati tabiiy resurslaridan foydalanish siyosati natijasida yuzaga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar va dastlabki ekologik oqibatlarni o‘zaro bog‘liqlikda aniqlashdan iborat. Maqolada tarixiylik, tizimli tahlil, qiyosiy yondashuv va retrospektiv ekologik tahlil usullaridan foydalanildi.

XIX asr oxirida Farg‘ona viloyati paxta yetishtirishning Turkistondagi eng muhim hududlaridan biriga aylandi. Amerika navlarining tarqatilishi, paxta tozalash korxonalarining ko‘payishi, temir yo‘l va savdo aloqalarining rivoji paxta maydonlarini kengaytirishga rag‘bat berdi. Paxta dehqonga pul daromadi keltirishi va soliq majburiyatlarini bajarish imkonini berishi bilan jozibador edi. Shu tariqa ma’muriy siyosat, bozor talabi va dehqonning iqtisodiy manfaati bir yo‘nalishda harakat qildi.

Paxtachilikning o‘sishi yer va suv resurslaridan foydalanish tarkibini o‘zgartirdi. Sug‘orish imkoniyati yuqori bo‘lgan yerlarda paxta don, yem-xashak va boshqa mahalliy iste’mol ekinlari bilan raqobatga kirishdi. Barcha hududlarda oziq-ovqat ekinlari bir xil darajada qisqargan deb bo‘lmaydi, ammo xo‘jalikning bozordan g‘alla sotib olishga moyilligi kuchaydi. Natijada paxta narxi, hosil va transport holati dehqon oilasining oziq-ovqat xarid qobiliyatiga bevosita ta’sir qila boshladi.

Paxtadan yuqori daromad olingan yillarda bunday ixtisoslashuv manfaatli ko‘ringan. Lekin hosil kamayishi, narx tushishi yoki savdo uzilishi xo‘jalikni qiyin ahvolga solishi mumkin edi. Dehqon bir tomondan paxta xaridori va kredit beruvchiga, ikkinchi tomondan g‘alla va boshqa mahsulotlar bozoriga



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

bog‘landi. Shunday qilib, resurslarni tovar ekiniga yo‘naltirish pul munosabatlarini kengaytirgan holda xo‘jalik tavakkalchiligini ham oshirdi.

Farg‘ona iqtisodiyotining imperiya bozoriga qo‘shilishi mahalliy savdo, tashish, paxta tozalash va vositachilik sohalarini rivojlantirdi. Shaharlar va temir yo‘l stansiyalari atrofida yangi iqtisodiy faollik shakllandi. Biroq qo‘shilgan qiymatning katta qismi xom ashyoni xarid qilish, qayta ishlash va tashish tarmoqlarini nazorat qilgan savdo-sanoat guruhlarida to‘plandi. Dehqon esa ishlab chiqarish xavfining asosiy qismini o‘z zimmasida saqlab qoldi.

Oziq-ovqat ta’minotidagi o‘zgarishlarni mutlaq «paxta yakkahokimligi» tushunchasi bilan ifodalash ehtiyotkorlikni talab qiladi. 1917 yilgacha Farg‘onada turli ekinlar yetishtirish va mahalliy bozorlar faoliyati saqlangan. Biroq paxta ixtisoslashuvining institutsional asoslari aynan mustamlaka davrida shakllanib, keyingi davrda yanada kuchaytirilgan.

Rossiya ma’muriyati miroblik va ariq oqsoqolligi kabi an’anaviy institutlarni saqlab qoldi, lekin ularni uyezd ma’muriyati nazoratiga moslashtirdi. Bu suv nizolarini rasmiy tartibda ko‘rib chiqish imkonini bergan bo‘lsa-da, qaror qabul qilishda ma’muriy vakolatni kuchaytirdi. Mahalliy suv huquqi, urf-odat va texnik ehtiyojlar har doim ham amaldorlar tomonidan bir xil tushunilmagan.

Suv uchun raqobat ijtimoiy munosabatlarni keskinlashtirishi mumkin edi. Qishloqlar, yer egalari, ijarachilar va yangi xo‘jalik subyektlari o‘rtasidagi nizolar suvning faqat tabiiy resurs emas, balki iqtisodiy hokimiyat manbai bo‘lganini ko‘rsatadi. Suvga barqaror kirish imkoni yer qiymati, hosil, kredit qaytarish va oila daromadini belgilagan.

Shu bilan birga, irrigatsiya ishlarining barchasini faqat salbiy baholash to‘g‘ri emas. Kanallarni ta’mirlash, xaritalash va muhandislik tadqiqotlari ayrim hududlarda suv ta’minotini yaxshilagan. Muammo texnik tadbirlarning mavjudligida emas, balki ularning ustuvor maqsadi, xarajatlarni kim ko‘targani va natijalardan kim ko‘proq foydalanganida edi.

Farg‘ona viloyatida tabiiy resurslardan foydalanish siyosati bir vaqtning o‘zida iqtisodiy o‘sish va yangi bog‘liqliklarni yuzaga keltirdi. Paxtachilik, savdo, qayta ishlash va transport kengaydi; geologik bilim hamda sanoat texnikasi kirib keldi. Biroq ishlab chiqarishning ustuvor yo‘nalishi mahalliy ehtiyojlardan ko‘ra imperiya sanoati va bozori talablari bilan belgilandi.

Ijtimoiy natijalar aholi qatlamlari uchun bir xil bo‘lmadi. Yer-suv, kapital va savdo aloqalariga ega xo‘jaliklar yangi imkoniyatlardan ko‘proq foydalangan. Kam yerli dehqonlar, ijarachilar va oddiy ishchilar esa bozor o‘zgarishi, qarz va mehnat xavflariga ko‘proq duch kelgan. Shu tariqa tabiiy resursga kirish ijtimoiy tabaqalanishning muhim omiliga aylangan.

Ekologik oqibatlarni hozirgi atamalar bilan mutlaqlashtirish mumkin emas. Shunga qaramay, suv uchun raqobat, sug‘orish tizimi yukining ortishi, yer holatining o‘zgarishi, o‘rmon va yaylovlarga bosim kuchayishi resurslardan foydalanish tabiiy muhitga befarq bo‘lmaganini ko‘rsatadi. Mazkur belgilar kelgusida arxiv va statistik materiallar asosida mikrohududlar kesimida chuqurlashtirilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, 1876–1917 yillarda Rossiya imperiyasining Farg‘ona viloyati tabiiy resurslaridan foydalanish siyosati hududning iqtisodiy ixtisoslashuvini o‘zgartirdi. Yer va suv resurslarining paxtachilikka yo‘naltirilishi pul munosabatlari, savdo va qayta ishlashni kengaytirdi, ammo dehqon xo‘jaliklarining kredit, narx va oziq-ovqat bozoriga bog‘liqligini kuchaytirdi.

Mineral resurslarni o‘zlashtirish sanoat bandligi, texnika va transport infratuzilmasini yuzaga keltirdi. Biroq korxonalarni boshqarish va foydani taqsimlashda tashqi sarmoya ustun bo‘lib, mahalliy aholining ishtiroki ko‘pincha jismoniy mehnat va yordamchi xizmatlar bilan cheklandi.

Resurslardan jadal foydalanish suv va yer tizimi, o‘rmon, to‘qay va yaylovlarga bosimni oshirdi. Davr manbalari buni zamonaviy ekologik tilda qayd etmagan bo‘lsa-da, suv tanqisligi, kanallarni



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ta’mirlash ehtiyoji, yer holati va o‘rmon-yaylov nazoratiga oid ma’lumotlar tabiiy muhitda o‘zgarishlar kechganini ko‘rsatadi.

**FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR**

1. Масальский В.И. Туркестанский край. Санкт-Петербург: Издание А.Ф.Девриена, 1913.
2. Гейер И.И. Туркестан. Ташкент: Типография Туркестанского товарищества печатного дела, 1909.
3. Туркестанские ведомости. Тошкент, 1876–1917 йиллардаги сонлар.
4. Туркестанское сельское хозяйство. Тошкент, XX аср бошларидаги сонлар.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.